

ՔՈՒՆԸ

Հրաւարի մարդը, որ ունէր իր հոգւոյն մէջ
Աստուծոյ լի՝ քան այս երկինքն՝ ա՛յլ մի երկնասուն,
Ու սիրտին մէջ՝ արեւ մ', աղբիւր բոցի անեւջ,
Ու միտքին մէջ՝ հանգարս փայլող երջանկութիւնն,

Մարգ մը, որուն՝ փառքէն հինուած էր վերահկուն,
Ուղիղ միտքէ եւ ամենէն մաքուր վրեժէն,
Որուն խօսեալը ունէին փողոսիկի յըղկումն,
Մահիկին փայլն, ու կապրոյսին երկներն ամէն,

Ոյր՝ աղամանդ մըն էր ամէն մէկ բառը պերն,
Զորքս, ծրուած, կը ժողվէին աղփասներն խեղն,
Ոյր՝ խոսին մէջ՝ քայլը ծաղիկ ցանէր անվերջ,
Նայուածքն որուն՝ թող կը ցընցուէր հոգւոց սրբութիւն,

Լոյսէ մարդուն վրայ այդ՝ գիշերը երբոր գար,
Մինակ, աղփա մարդն այս, որուն սրտն Աստուած էր,
Պառկած անքնը, կը փքնուէր զուր տեղ մի քառ,
Ուր, քնանալու համար, գրչուին հանգչեցընէր:

Թրգ. Թ.

JEAN AICARD

ԲԱՆՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՆՇԱՆԱԳԻՐ ԿԱՐԳԱՑ ԲԱՆԻՑ

ԵԶՆԿԱՆ ԵՐԻՑՈՒ

Եփրեմ Ասորին կոչում է Մնացորդաց
գիրքը «Դպրութիւն Իբրամնու» և իր մեկ-
նութիւնը սկսում է այսպէս, «Մատենագիրն
Դպրութեան Իբրամնու, զի է մեկնութիւն
նորա Դպրութիւն» վարումն աւուրց թա-
գաւորաց Յուդայ»...

Յօսքն «Իբրամնու» մասին է՝ որ Մնա-
ցորդաց գրքի ասորական անունն է: Բզւն
Եբրայական անունն է Սեփեր Դիբրէ Հա-
յամիմ, Sopher Dibhrê Ha-yamim, որ յիշա-
տակում է Դ. Թագ. մէջ Մնացորդ բա-

նից գրեալ են ի զիրս բանից աւուրց թագա-
ւորացն Յուդայ», եւ ի Բեթլէմ լիցան (կամ
βηθλέεμ τῶν ἡτέρων (Դ. Թագ. ԺԴ, 18 և
28. մե. յաճախ.): Ուրեմն բուն հին անունն
է՝ զիրք բանից աւուրց, որ եփանասունք
փոխել են Մնացորդաց-ի:

Եբրայական անունն անցել է ասորերէն
նախ որպէս Դիբրեամին, Dibryamin, յետոյ
խանգարուել դարձել է Իբրեամին, ibryamin,
անգամ Բրեամին Bryamin, սկզբի դի, di
վանկի զեզչումով որն ասորի գրիչները չը-
փոխել են իրենց լեզուի համահնչիւն նախ-
գիր-ի հետ: Եփրեմ Ասորին, մեկնութեան
հեղինակը հարկաւ գիտէր անունին ծագու-
մը և անպարտ է հետագայ աղճատման հա-
մար:

Հայ թարգմանութեան մէջ էս բառը
ներկայանում է արդէն ազնաւ ձեռով, Իբ-
րամն փոխանակ Իբրամն (աւելի ճիշդ

Իբրամին, Դիբրամին)։ Հաւանօրէն թարգմանիչը չէ պատասխանատու աղճատումին, այլ այդպէս է գտել իր ասորի օրինակում։

Արդ ճշգրտութիւն Իբրամիննու համապատասխանում է Sepher dibryamin, ուր դըպրութիւն նշանակում է sepher օգիրքը։ Յաջորդող խօսքերի մէջ՝ «զի է մեկնութիւն նորա դպրութիւն» վարումն աւուրցոյ, պարզ է թէ ինչ միտք ունի «Դպրութիւն» և ինչ է պաշտօնը կցորդ Վարումնու-ի։ Եթէ դպրութիւն այտտեղ ևս նոյն sepher-ն է և ուրեմն Վարումն է զուգակշիռ dibhrey-ի, պէտք է որ սպասել որ «վարումն» զրուած լինէր այս դիրքում սեռական հոլովով և ոչ ուղղական։ Իսկ ենթադրել թէ այտտեղ «դպրութիւնն» է ներկայացնում dibhrey և «վարումն» է լոկ բացայայտիչ, նշանակում է ընդունելի որ միեւնոյն բառը միեւնոյն պարբերութեան մէջ երեակի առումով է գործածուած։ Այս անհաւանական է։

Գերադասելի է առաջին ենթադրութիւնը։ Քերական անհարթութիւնը կը վերանայ եթէ «Դպրութիւն» կարգանք «Դըպրութեան», Մատենագիրն «դպրութեան Իբրամինու զի է մեկնութիւն նորա (ժառանգորդ) դպրութեան» վարումն աւուրցոյ՝ այսինքն հեղինակի գրքի (անուան) մեկնութիւն է Վարումն աւուրցոյ։ Կամ պէտք է հաշտուել քերական անողորմութեան հետ և հասկենայ այսպէս. «զի է մեկնութիւն նորա (Իբրամինու)՝ դպրութիւն Վարումն աւուրցոյ։ Այսպէս թէ այնպէս մեզ հետաքրքրող Վարումն» համազօր է dibhrey բառին և աւուրց. yamin. Եօթանասունք, ինչպէս յիշեցինք, թարգմանել են այս բառը λόγος, մերսնք հաւատարմութեամբ՝ «բան» Իբրամին = «բանք աւուրց», λόγος τῶν ἡμετέρων։ Արդի եբրայագէտների կարծիքով dibhrey նշանակում է «իրք, գործք», ուրեմն իրք «անուրջ թագաւորաց», թագաւորների կեանքը, անցուդարձը։ «վարումն աւուրց» = աւուրք վարեալք, ապրած, քաղած օրեր թագաւորների վարքը, վարմունքը։ «վարումն» եզական բառ է և հաւանօրէն կազապարուած պահաւ վարիչն varis'n բառի վերայ որի -իւն ածանցը հաւատարագօր է հայերէնի ուլմ-ի որպէս կազմիչ բայանունների։ Վարիւց՝ նշանակում է վարք, կենցաղավարութիւն։ Ներքոյ յայտնի իրանագէտը varis'n համեմա-

տում է հայերէն Վարքի հետ, բայց կազմութեամբ աւելի համապատասխան է Վարումն-ի (H. S. NYBERG, Nilfbuch des Peh-levi, II, p. 233)։

Միանգամայն հաւանական է որ նշանագրի հեղինակ զիտէ Վարումնու բառը եփրեմի թարգմանութիւնից։ Պակաս չեն նման օրինակներ որ հետնորդները քաղում են հին մատենագիրներից սակաւածանօթ բառեր։ Ազաթանգեղոսի «զուարա-փակ»-ը երեւան է դալիս Մովսէս Կաղանկատացու ժամ, Նստեթոսի Ուլլատիւնը՝ Թովմաս Արծրունու մօտ։ Այսպիսի բառեր անուանել դասական չէ կարելի, որովհետեւ դասական լեզուի մէջ ընդունուած և հանրածանօթ չեն։ Եփրեմի թարգմանութիւնը պատկանում է յետեզնիկեան շրջանին և Վարումն, որ Եփրեմից է անցել նշանագրի, տանում է մեզ բոլորովին հաճկազ Եզրակացութեան քան Հ. Ա. այն է որ նշանագրի հեղինակը յետեզնիկեան շրջանի մարդ է և չէ կարող ինքն եզնիկ լինել։

Այսպէսով՝ Փաւստոսից քաղած մասը ոչ մի նկատումով լեզուի թէ ոճի, հիմ չեն տալիս Եզնիկ Կողբացու վերագրելու։ Ինչ վերաբերում է այն տողերին 60-79 ուր յիշուած է Կոմէսների, Վաւաշագու և Արտաշէն թագաւորների, այլ և՛ մարդ պանների իշխանութիւնը, նրանք ևս օտար են Եզնիկ Կողբացուն։ Կոմէսների պաշտօննութիւնը տեւեց Հայաստանում մինչեւ 529 թուականը, ինչպէս պարզել ենք մեր «Հայաստանի Յուստինիանոսի դարում» աշխատութեան մէջ։ Հետեապէս եթէ հեղինակը ասած լինէր՝ Կոմէսը կալան «մինչև առ մեզ», կարելի էր եզրակացնել որ նա գրել է մինչև 529 թ. քանի որ չի ասում «մինչև առ մեզ», Կոմէսների յիշատակութիւնը ժամանակագրական արժէք չունի, ինչպէս չունի Պորենացու մօտ։

Մարդպանների համար ասուած է որ կալան «մինչև առ մեզ» և ասուած է երկու անգամ, Վաւաշագուհից յետոյ և Արտաշէսից։ Առաջինից Հ. Ա. հետեցնում է որ նշանագրից դրուած պատի լինի յեթեմաս տաննամեայ շրջանի որ Վաւաշագուհի և Արտաշէսի մէջ կ'իյնայ, այն է ընդ մէջ 409-420 տարիներին։ Իսկ երկրորդ յիշատակութիւնը յաւելուած է համարում հեղի-

ևով պատմուած է եղել կոմիտասի կատա-
րած նորոգութիւնը Հոկտեմբերի վաճառի:
Սեբեոսի հատուածը հեղինակը ևս ականա-
տես է, բայց տարբեր անձ է քան Եղնիկ
երէցը: Երկուսի հաղորդութեան մէջ զգալի
զանազանութիւն կայ և մինչև անգամ հա-
կասութիւն: Մէկը ասելով, նորոգութիւնը
տեղի է ունեցել Պոսորովը 29րդ տարին,
այն ինչ միւսն ունի 28րդ տարին: Սեբեո-
սի մօտ կոմիտաս առ համարձակեցաւ բա-
նայր Հոկտեմբերի տապանը և միայն կնքեց
իր մատանիով, ինչպէս արիւ էլին նոյնը Ս.
Գրիգոր և Ս. Սահակ: Ընդհանրաւ նշնիկ ե-
րէց հաւատացեալն է որ Ս. Գրիգորի ձեռ-
քով պատած պատանին մէջ առջը և ան-
քաղ» էին մնացել «խառնակք յաղիցն նո-
վին հանգիրծով» և թէ ինքը շուշափել է իր
սխիկ ձեռովք» (=Ձեռաւք), որից երևում է
որ տապանը բաց է արուած:

Սեբեոս չգիտէ զոնէ չէ յիշում թէ ով
էր այն ժամանակ Հոկտեմբերի վաճառայրը,
Եղնիկ գիտէ որ կամովէն էր, կամովէն յի-
շեցեալն է կամ յիշով և կարծես աստրական
անուն լինի: Բայց հաւանական է որ սխալ
գրութիւն է փոխան Սամուէլի, ինչպէս ար-
դէն ենթադրել է Հ. Գաթրճեան: Արդարեւ
Պոսորովը 17րդ տարին, Աբրահամ Կաթողի-
կոսի ընտրութեան, Հոկտեմբերի վաճառայ-
րը կոչուում էր Սամուէլ և կաթողիկէի (և ոչ
կաթոլիկէի) ինչպէս տպուած է) վաճառայ-
րը՝ Աբրահամ (Գրիգ. Թլղթոց, էջ 51):

Հ. Ակինեան զփառութեան է բախում
իր տեսութեան հետ հաշտեցնելու նշանա-
գրի վերջին կարճ յիշատակարարը՝ «եղիցի
Եղնիկան ի թարգմանիչ զգիրս զայս»: Եթէ
խորագրի Եղնիկ երէցը է Եղնիկ Կողբացին,
ո՞վ է այս վերջինը: Հ. Ակինեանի կարծի-
քով, յիշատակարարը անհարգաւոր է, որ-
պէս թէ ոմն զորի իր կողմէն աւելացրել է
որպէս մաղթանք: Այսպէս է մտածում ու-
րովհետեւ թարգմանիչ բառը գործ է ածուած
այստեղ յօրինելու իմաստով, ինչ որ խորթ
է Կողբացուն: Այո՛, խորթ է Կողբացուն,
բայց ո՛չ Եղնիկ երէցին: Կարելի էլայ ան-
հող ենթադրութեան: Յօթնհորդդ դարու
մի համբակ զորիչ որպիսին է Եղնիկ երէց
կարող էր թարգմանիչ = յօրինիլ բառով որա-
կել իր կարկատած գործը: Արդէն դասա-
կան կոչուած լեզուում թարգմանիչ է նշա-
նակում միայն թարգմանիչ, այլև մեկնիչ:

Եփրեմ Ստորու երկրից մէկը կոչուած է
Թարգմանութիւն Անհատանի (հատ. Բ. 261-
345) որ ամենեւին թարգմանական բնոյթ
չունի այլ նուիրուած է Գրիգորոսի առա-
կաւոր խօսքերի բացատրութեան, մեկնու-
թեան, Հետազայում՝ կիրարկել նաև «կազ-
մել յօրինելու իմաստով օտարոտի պիտի
լինուէ:

Հետեւելով քայլ առ քայլ Հ. Ակինե-
անի զետեղութիւններին և դատողութիւնն
ներին հասանք նրա վերջին և ծանրակշիռ
փաստարկութեան, հիմնուած նշանագրի
սկզբի «մինչև առ միզ» խօսքի վերայ: Սա
է արժանապատիւ բանասէրի տեսութեան
եղակէտը: Այստեղից է ծագել Եղնիկ Կող-
բացուն ընծայելու գաղափարը: Արգարեւ,
երբ մէկը խոստանում է գրծմիջ Տրդատի և
Ս. Գրիգորի յաջորդութիւնը «մինչև առ
միզ», կարող է կարծել տալ որ խոստացու-
ղը ապրում էր վերջին թագաւորները՝ վաճա-
ռապուհի և Արտաշէսի օրով: Այդպէս էլ
հասկացել է Հ. Ակինեան և հետեւողաբար
ստիպուած է միտել նշանագրի խոշորա-
գոյն մասը, այլ գրչի գործ համարել ոչ
միայն տաճարի նորոգութեան հատուածը,
այլ և այն մասը, ուր յիշուած է Եղնիկ Կող-
բացու անունը Արձանի և Կորնիւնի հետ:

Սակայն այս յօշոտութից յետոյ երկից
մնում է միայն մի բեկոր որ նոր բան չէ
տալիս, այլ քաղուածք է Փաւստոսից, և
ուրիշն անարժան Կողբացու վճիտ անունան
և փայլուն հռչակին: Հ. Ա. նոր միտք է
յղացել և արագրել խորագրեր «նշանագրի
կարգաց ի բանից Եղնիկան երիցուն», այս
են թէ Եղնիկ աւելի մեծ պատմական ճշմուն-
է գրած եղել և այնտեղից է հանուած
նշանագրի առաջին մասը: Արագրութիւնը
անյալով է լեզուական տեսակէտից, Նեա-
նագիր Կարգաց — ոչինչ չէ նշանակում, և
ենթադրութիւնը չէ ծառայում պարզելու
խնդիրը այլ աւելի բարդացնում է անգոյ
անյայտով: Երբ բանասիրական լուծումը
յանգում է ad absurdum, նշանակում է ելա-
կէտը սխալ է եղել և ստուգութեան պէտք
ունի: Նշակէտը խորագրի «մինչև առ միզ»
խօսքն է: Կարծում ենք, հնարաւորութիւն
կա՞յ այլ կերպ հասկանալու:

Նշանագրի ճշիւտ այն մասը որ վէճհի
նիւթն է սերտ անունութիւն ունի Δεῦρος
կամ Narratio de rebus Armeniis յոյն գործի

կես: Յոյնը թարգմանութիւն է հայերէն Մի բնագրից որ կորսուած է: Թարգմանութիւնը կատարուած է նոյն եօթներորդ դարու վերջերին մօտ 692 թուին Սահակ Զորափորեցի կաթողիկոսի օրով: Բովանդակութիւնը կրօնական է, նուիրուած Հայ-Բիւզանդական եկեղեցական վէճերին: Սկզբի մասը, որ վերաբերում է Տրդատի և Ս. Գրիգորի յաջորդութեան, յար և նման է մեր Նսանագրին և անկասկած առնուած է այնտեղից: Մեզ հետաքրքրողն է մասնաւորապէս խորագիրը, բայց նախ տեսնենք ի՞նչ է պատմում Տրդատի և Լուսաւորչի յաջորդների մասին: Յիշելով որ Նիկիոյ ժողովը տեղի է ունեցել Կոստանդին մեծի ժամանակ, Տրդատի 34րդ և Ս. Գրիգորի Վերապէն ելնելու 20րդ տարին և որ ժողովին ներկայ է եղել Արիստակէս, շարունակուած է այսպէս, որ թարգմանութեան բնուէն:

«Եես նորա Վրթանէս որդի Գրիգորի, Յուսիկ, Փառնեղանէ տօն 'Ασπρακων τῆς 'Ασσιόατ κώρας, այսինքն յ-Ասպրակաց (= Վասպուրական) յԼշուրշատ գեղջէ: Ապա սուրբն (ծ'ծաս = առաքելի) Ներսէս Ապաթաւորք Հայոց՝ Ոսորով, Տիրան, Առակ, Վարադադատ (= Վարազդատ), Աշակ, Յաւուրս սորա բաժանեցան ընդ երկուս Հայք, յորում ժամանակի շինեցաւ Թէոդոսիոսպոլիս ի մեծէն Թէոդոսէ կայսրէ որում հնազանդեցաւ Առակ արքայն Մեծաց Հայոց: Իսկ Ոսորով եկաց — ընդ իշխանութեամբ արքային պարսից Շապհոյ — թագաւոր յերկրին Հայոց զոր և յետ ամաց չորից ընկէց նոյն Շապուռ: Եսան մեծի Թէոդոսի եղև սուրբ ժողովն ի Կ. Պոլիս հարիւրևիսուն հարց սրբոց ընդդէմ Մակե-

դոնի հաղմարտին և նզովեցին զնա: Ի Հայս սուրբն Ներսէս էր յաւուրս յայնոսիկ: Եւ խոստովանութիւն հաւատոյ մի էր և նոյն զոր ընկալան ի սրբոց հարց առ Թագաւորաւն Վասմապետով և առ որդւով նորա Արսաեդ-իւ և յետ այսորիկ իշխեցին Հայոց Մարգարեքս:

Նմանութիւն, աւելի ճիշտ, նոյնութիւնը Նշանագրի հետ, ակներև է: Յապաւումներ կան դիտաւորեալ թէ պատահական, ինչպէս Պապ' Զաւէն, Շահակ և Ասպուրակ, բայց կարեւորը պահասորդը չէ: Նշանակալից է Արշակի՝ Առակ (Ασακ) և Արաւաշէնի՝ Արաւաշէ (= Αρταχέστης, ուր χ = z, և τζ = q) ընթերցանութիւնը որ նոյնութեամբ զբանում ենք և՛ Նսանագրի մէջ: Ներսէսի մակղորդը Յօսոս թուած է թէ հայ բնագրի՝ առաքելի բառի փոխանակն է: Բաժանեցան Հայք (= οὐ 'Αρμένιοι) յուշարէն սխալ է հասկացուած: Հայք = Հայոց երկիր է ոչ Հայք = Հայեր: Վճռական է մանաւանդ մարդպանների իշխատակութիւնը՝ Յոյնն ունի ի մարտապնոյ = որպէս թէ մարգարանութիւն, մարդպանական իշխանութիւն, բայց որովհետեւ բայը՝ ἐκοιτάσθησαν = իշխեցան, կալան, յոգնուիր է, բացայայտապէս ուղղագրական սխալ է ի մարտապնոյ փոխանակ οὐ μαρτα(α)πάνοι, յետին յուշարէնում դ և οւ միեկնոյն i հնչիւնն ունենալու հետեանքով:

Ուշադրութեան արժանի է որ զմինչև առ մեզ յապաւած է յուշարէնում որովհետև թարգմանութեան և յօրինման միջոցին 692 թուին այլևս մարգարաններ չկային Հայաստանում, մինչդեռ 619, Կոմիտասի օրով տակաւին կային:

Դառնանք այժմ խորագրին որ պահանջանակի է: Դնենք դէմ առ դէմ յոյնի և հայի համապատասխան կէտերը:

Նշանագրի կարգաց բանից.

ի Սրբոյն Գրիգորէ որ կացին մինչև առ մեզ.

Թէ ուստի

էին (կամ որպէս զիարդ) յաջորդութիւնք.

(յաջորդութիւնք) թագաւորացն.

Διόγγσις

ἀπὸ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου

μέχρι τοῦ νῦν

περὶ τῶν ἐν τάξει

γενομένων διαδόχων

καὶ περὶ τῶν ἐν τάξει

γενομένων καὶ βασιλευ-

σάντων

ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν

ἐν τε Ρωμαίοις καὶ Πέρσαις

περὶ γινώσκει

վասն գիտութեան ի վերայ հասանելոյ.

Յոյնի «որք թագաւորեցին յաւուրս նոցա ի Հոռոմս և ի Պարսիկս» չի վերաբերում կայսրներին և պարսից թագաւորներին, այլ ակնարկում է հայ վերջին թագաւորներին ընդ իշխանութեամբ Հոռոմոց և Պարսից:

Յոյն թարգմանութիւնը յատկացրել է առաջին տեղը Ս. Գրիգորի յաջորդներին հասկանալի պատճառով քանի որ հետագընդում է կրօնական նպատակներ: Կարեւորին այն է որ «մինչև առ մեզ» վերաբերում է միմիայն Գրիգորի յաջորդութիւնէն: Յոյնը Հայ բնագիրը իւրացրել է, ինչպէս տեսանք, Նեանագիրը, և որպէր՝ «թագաւորացն ի Տրդատայ և քահանայապետիցն ի սրբոյն Գրիգորէ որ կային մինչև առ մեզ» երկգլխի է. «որ կային մինչև առ մեզ» կարելի է վերագրել միմիայն «քահանայապետիցն» և կամ հաւաստաբայէս «թագաւորացն և քահանայապետիցն»: Յոյն թարգմանութիւնը վերջ է տալիս երկգլխութեան ի նպաստ առաջինի, քահանայապետի:

Այս ըմբռնումով գայթակղիչ «մինչև առ մեզ» չի տանում անհրաժեշտաբար Ե. դար մինչև հայ վերջին թագաւորները, այլ նայում է Եզնիկ երէցի և Կոմիտասի ժամանակին: Հարկաւ կարելի է առարկիլ որ Հայրապետների յաջորդութիւնը չի հասցրած մինչև Կոմիտաս ուղիղ զգով, այլ Սահակից մինչև Կոմիտաս Հայրապետների անուններ չեն յիշուած: Այս առթիւ մտաբերենք նախ որ խորագրի նախազգուշութիւնը, «փոքր ի շատէ» ասելով, թերեւս ակնարկ է որ ոչ թէ միայն կարճ պիտի խօսի այլ և ո՛չ բոլոր հայրապետների մասին ասելիք ունի: Այնուհետև չպիտի մոռանալ որ «Ժամանակի Հայրապետաց» ցանկի առաջին մասը մինչև Կոմիտաս պատկանում է հաւանորէն ինչ Եզնիկ երէցին: Արդարեւ տւելի քան խորհրդաւոր է որ Կոմիտասի Հայրապետութեան տարիները չեն նշանակուած առել է թէ հեղինակի գրութեան ժամանակ Կոմիտաս տակաւին Հայրապետական աթոռի վերայ էր: Յանկը ևս թարգմանուած է յուճարէն Ձորափորեցու օրով և երևում է որ այն ժամանակ արդէն մասն էր կազմում Նեանագրի: Յունարէնում կոչուում է Καθολικοί της Μεγαλῆς Ἀρμενίας, «Կաթողիկոսք Մեծաց Հայոց»: «Ժամանակը Հայ-

րապետաց»-ի մէջ Սահակ վարել է աթոռը 41 տարի, յունարէնում՝ 40 տարի: Այս համեմարալութիւնը, հակառակ Խորենացու 51 տարուան, վկայում է յայտնօրէն որ յոյնը կախում ունի հայից:

Կաթողիկոսական ցանկերի քննութիւն մեր ներկայ նիւթից դուրս է: Այս կամ աչի ձեռք «Ժամանակը Հայրապետաց», կործում ենք, Եզնիկ երէցի գրչէն է ելած: Սրանով կ'արգարանայ նրա խոստումը՝ դժբաղմունք Գրիգորի յաջորդութիւնը մինչև իր ժամանակ, այսինքն Կոմիտասի օրերը: Աւայտ այն պարագային եթէ չենք ուզում արժեցնել նրա վերապահութիւնը արտայայտուած «փոքր ի շատէ» բառով: Ինչ և լինի, Նեանագիրը պատկանում է ամբողջապէս Եզնիկ երէցին որ ժամանակակից էր Կոմիտասին և պէտք չէ շփոթել Եզնիկի ողջութեան հետ:

Աւելորդ չենք համարում նկատել, նախ քան վերջացնելը, որ Նեանագրի Զաւեհն անունը աւելի հին ձեւն է Զաւեհն-ի ինչպէս երևում է նոյն անունն մի այլ համագործից՝ Զաւեհն և աւելի ուշ՝ Զաւեհն: Յուսկի հայ անունը կապ չունի յոյն Ἰσαακ-ի հետ, ինչպէս և Շահակ չէ առարկան Ishaq: Շահակ պահլաւ անուն է, որի հին ձեւն է Շահրակ (հմմ. Շարիկ) և Շահնեհ Sahrên (ինչպէ՞ս՝ Արտակ = Արտէն, Մանակ-Մանէն և այլն): Փառնեբերեհ պահլաւ անունը հանել «Փառէն ոմն երէց»-ից յանձնարարելի չէ և անյարիր միւր պատուական բարեկամի բարձր և լուրջ գիտնականութեան:

Բրիտանիա ԳՐՈՅ. Ն. ԱԳՈՆՏ

